
Tamás Szilvia
Szociológia szak – Település- és humánökológia szakir.
Nappali tagozat, III. évfolyam

Várpalota településtörténete, kialakulása a helytörténeti szakirodalom alapján

Bevezetés

Várpalota helytörténetét településfejlődési aspektusból senki sem írta még meg. Ez a rövid kis dolgozat arra tesz kísérletet, hogy a helytörténeti kutatók kutatásaiból összeszedje Várpalota szűken értelmezett településtörténetét. A dolgozat végül összefoglalja a településtörténet tanulságait, és a helyes továbblépésekre ad javaslatot.

Várpalota településtörténete a XV. századig

Várpalota kialakulását az indokolta, hogy ősidők óta egy forgalmas út vezet erre. Jelenleg is az ország egyik „ütőere”, a 8-as számú főút is keresztülhalad a városon. A főút már a római kor óta többé-kevésbé ugyanezen a nyomvonalon létezik, Aquincumot (Óbudát) és Savariát (Szombathelyet) kötötte össze. Várpalotánál ebbe az útba torkollik egy másik út is, amely ugyan kevésbé jelentős, mint az előbb említett, de mégis jelentékenynek mondható, hiszen ez az út egyike volt azoknak, amelyik keresztülszelte a Bakony rengetegét.¹

Várpalota ősidők óta lakott hely. Erre mutatnak a régészeti leletek, amelyek a neolitikumtól kezdve kísérhetők figyelemmel. Könczöl Imre így vélekedik a régészeti leletanyagok, régészeti szakvélemények alapján: „*A neolit-, a réz- és a bronzkor idejéből egyaránt gazdagon kerültek elő leletek, a rómaiak pannóniai uralma alatt valószínűleg fejlett gazdasági élet, virágzó kultúra volt a mai Várpalota területén. Római eredetű a városban átvezető országút, ennek várpalotai szakaszán állhatott a rómaiak egyik őrtornya is.*”² Ennek a késői „leszármazottja” a 8-as gyorsforgalmú út.³ Valószínűleg római mérnökök nyitották a bántai kőbányát, amely egészen a középkorig biztosan üzemelt, hiszen innét rengeteg követ használtak föl a környékbeli építkezésekre az évszázadok folyamán (pl. a leginkább elfogadottan XV. századra datált duzzasztómű megépítésére, lejjebb még esik szó róla). Szintén bántai származású kőből épült a palotai egykori ferences kolostor, de felhasználták a veszprémi és zirci egyházi építkezésekhez, sőt még az Országház építéséhez is. A római kor gazdagságát idézik a Várpalotától kissé nyugatra előkerültek római telepnyomok (épületmaradványok), emberi csontok, szobrok, domborművek (pl. egy római katona, Aurelius Dialo fogadalmi domborműve), kő- és agyagedények, egyéb dísz tárgyak és további leletek mind-mind bizonyítják, hogy itt fejlett élet, komoly római település lehetett. Az 1973-74-ben végzett ásatások során az inotai „halomdombok”-nál kerültek rendkívül értékes, ritka anyagot tartalmazó

¹Veszprém megyei közutak története. (szerk. Ikits Tamás) Veszprém: Veszprémi Közüti Igazgatóság, 1990. p. 13. illetve Szij Rezső: Várpalota. Budapest: Gondolat, 1960. p. 48.

²Könczöl Imre: Várpalota rövid története.

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenei/helytort/konczol/html/konczol3.htm>

³L. pl. Szij Rezső: Várpalota. Budapest: Gondolat, 1960. p. 40.

római-kori sírok. A népvándorlás idejéből a következő népek leleteire bukkantak a város területén: hun, avar, későavar, longobárd. Ezek közül a longobárd temet a legértékesebb, amelyet a Rákóczi-telepen, a Csákány-híd közelében lévő homokbánya területén tártak fel 1933-ban. A páratlan gazdagságú lelet jelentőségét mutatja, hogy a nemzetközi szakirodalomban „*Várpalotai kultúra*” néven számon tartják, hiszen leletanyaga a pannóniai longobárd korszak régészeti feldolgozásának első alapjává vált.⁴

A város kialakulását tehát elsősorban katonai és kereskedelmi okokkal lehet indokolni. Ezt a jelentékeny csomópontot kellett felügyelnie először a város – oklevelekből kikövetkeztethetően – legrégebbi várának, Pusztapalotának, más néven Bátorkőnek. A vár minden valószínűség szerint IV. Béla közismert rendelete után épülhetett a tatárjárás utáni évtizedekben. (Tegyük hozzá azonban, hogy már a római korban is gyaníthatóan állt Várpalotán egy római őrtorony, egyes történészek szerint a jelenlegi Kastélydombon, amelyre épült egy az Árpád-korban korábban is egy vár. E felfogás szerint nem azonos Pusztapalota és Bátorkő, és ez lenne a három erősség közül a legősibb vára Várpalotának. Erről a problémáról máig élénk viták folynak, és valószínűleg csak a régészet segítségével lehetne megnyugtatóan tisztázni a kérdést). Ez a dolgozat a jelenleg leginkább valószínűsített elméletet fogadja el, miszerint Pusztapalota és Bátorkő egyazon vár.⁵

A várostól északi irányban 3-4 km-re található Fajdas hegység egyik sziklaoromjára épülő Bátorkő egy három emeletes fellegrvár volt. Tökéletes helyszín ahhoz, hogy a környék uralkodópontjáról ellenőrizze a vidéket, lezárja nem kívánatos elemek elől a Bakonyon átvezető út völgyét, esetlegesen vámszedésekre is alkalmas volt.

Az idők folyamán azonban elavulttá vált ez a kis méretű vár, hiszen a főúttól kissé kiesett, és a várbirtok XV. századi gazdája, Újlaki Miklós igényeit sem elégítette ki a szűk fellegrvár. Emiatt épült meg a város főterén jelenleg is látható vár elődje, az Újlaki család palotája, amely épületről vélhetően a település a nevét kapta. (A vár építtetőjéről érdemes megjegyezni, hogy Mátyás királlyá választásakor a trónkövetelők között találjuk, majd később Mátyástól megkapja a bosnyák királyi címet.)⁶

Az 1960-as években indult nagyobb arányú ásatás és falkutatás után egy egész palota együttes tárult elő a megbontott várfalak mögül, amely stílusjegyei alapján jóval korábbi a várnál, már a XIV. században létezett. Ekkor került elő az a ritkaságnak számító palota, amely a mai déli szárny földszintjét foglalja el. Jelentőségét növeli, hogy ebből a korból alig maradtak világi épületekre festett falfreskók! A palota legbecsesebb részeinek egyike az az ülőfülkés ablak, amelynek *„kaváját egyik oldalon egy nőt, a másikon egy férfit ábrázoló falfestés borítja. Az ablak szomszédságában egy férfit ábrázoló festmény látható, és a terem belső falát is freskók borították.”*⁷ A megtalált palota épületének szélessége 9 méter, hosszából eddig 30 méter ismeretes, mert egy része, túlnyúlik a várfalon, és még fel sem tárták.⁸

⁴ Szij Rezső: Várpalota. Budapest: Gondolat, 1960. p. 33-40. illetve Bóna István kutatásai alapján Köncöl Imre: Várpalota rövid története. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenel/helytort/konczol/html/konczol3.htm>

⁵ Kiss Gábor: Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon című könyvében pl. három palotai várat sorol fel, elsősorban Faller Jenő és Szij Rezső kutatásaira hivatkozva (Budapest: Panoráma, 1984.), de Köncöl Imre ezt tévedésnek gondolja, és meggyőződése szerint Bátorkő és Pusztapalota azonos, Kiss Gábor Ópalotája pedig túlságosan kimódolt elméleti feltevés. (Bővebben l. Köncöl idézett művében)

⁶ Szij Rezső: Várpalota. Budapest: Gondolat, 1960. p. 162.

⁷ Köncöl Imre: Várpalota rövid története c. művében <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenel/helytort/konczol/html/konczol3.htm>

⁸ Köncöl Imre: Várpalota rövid története c. művében <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenel/helytort/konczol/html/konczol3.htm>

Palota keletkezéséről és korai történetéről okleveles források szinte semmit sem árulnak el. Könczöl Imre tanulmányából az derül ki, hogy „*Kaprinai István XVIII. századi történetíró Hungaria diplomatica... c. műve szerint István király létesítette, hogy fehervári tartózkodása alatt ide jöhessen pihenni, ennek azonban semmiféle korábbi írásos bizonyítéka nincs. Palota neve csak 1397-ben, 1400-ban, majd 1409-ben fordul elő először az oklevelekben, Palota várát pedig az 1445. évi országgyűlés IV. cikkelye említi először, amely elrendeli az 1439 óta épült várak lebontását, öt várral azonban kivételt tesz, s ezek közül az egyik: Castrum Palota. Ennek alapján a Várpalota történetével foglalkozó művek (Faller, Szij, stb.) egyeznek abban a véleményben, hogy a vár építését 1440-ben kezdték és 1480 táján fejezték be.*”⁹

E köré az erősség köré épült ki később a középkorban jelentékenynek mondható mezőváros. Ahogy Könczöl indokolja, „*ilyen fényűző palota nem állhatott a pusztaságban, olyan udvartartást, annyi tisztségviselőt, szolgát, őrséget stb. kívánt, amely a palota közelében lévő település nélkül elképzelhetetlen.*”¹⁰ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* című munkájában azt írja, hogy „*[Palota városa] az Újlakiaké volt. Vásárját 1476-ban, az itteni Ferencz-rendi kolostort 1491-ben (Dl. 19702.) említik. Népességre is kiváló hely volt, 1488-ban 92 forint adót szedtek belőle.*”¹¹ Ezzel a befizetett adóval Veszprémet nem számítva a Veszprém megye harmadik legnagyobb adófizetője.¹²

A középkori Várpalota sem előzmény nélküli. A mai város területén több település is létezett, a leletek szerint a honfoglalás óta: Inota, Széhel, Tikolfölde, Réti és természetesen Palota. Nemrégén még Várpalotához tartozott Pétfürdő község is, amely a török időkben elnéptelenedett, és „Palota külterületeként az is maradt az 1930-as évek elejéig, a Nitrogénművek felépítéséig”.¹³

A középkori úthálózat egyértelműen a római jól megépített úrhálózatra épült. A Várpalotán is keresztülhúzó út úgy említik okleveleink, mint „nagy út”, „hadi út”, „vásáros út”. Ezzel az úttal kapcsolatban meg kell említeni a várostól nyugatra található Kikeri-tó hatalmas duzzasztógátját. Ez a völgyzáró gát többszörösen megrongálódott a 8-as műút építései során, hiszen ezen halad ma a közelmúltban négysávossá bővül 8-as számú főút. A gát hossza 205 m, szélesség 6-7,5 m, magasság 4,5 m. A vizet két zsilipelhető csatorna engedte át a gát déli oldalára. Eldönthetetlen kérdés, hogy a gát római eredetű-e, vagy csak XV. századi, mert a sok átépítés miatt nem lehet hozzáférni a legősibb köveihez. A régészet jelenleg hajlik elfogadni az utóbbi álláspontot.¹⁴

Várpalota a törökkorban és a Rákóczi szabadságharc idején

Az Újlakiak idején a vár és a város lendületes fejlődésnek indult. Virágzó szerzetesi élet is kimutatható, hiszen ebben az időszakban telepedtek le itt a ferences-rendi szerzetesek. Várpalota a XV. században Veszprém, Pápa és Somlóvásárhely mögött a negyedik legnagyobb adófizetője volt a megyének.

⁹Könczöl Imre: Várpalota rövid története c. művében

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenel/helytort/konczol/html/konczol3.htm>

¹⁰Uo.

¹¹Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* [CD-ROM]. - Budapest : Arcanum Adatbázis, 2002.

¹²l. az adatokat uo.

¹³Bővebben l. az egyes települések történeteit Könczöl Imre: Várpalota rövid története c. művében <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenel/helytort/konczol/html/konczol3.htm>

¹⁴Veszprém megyei közutak története. (szerk. Ikits Tamás) Veszprém: Veszprémi Közúti Igazgatóság, 1990. p. 13.

A vár első ostroma 1533-ban következett be, amellyel a biztató városfejlődés meg is tört. Az Egri csillagokból is ismert Móré László nevű rablólovag garázdálkodásait, rablásait Szapolyai János megunt, és Laszki Jeromost küldte a vár bevételére, megtámogatva 50 cseh bányásszal, és török segéds csapatokkal. Ebben az ostromban alkalmazták először Magyarországon azt a várostromlási módszert, hogy a várfalat aláaknázva döntik le. Miután a cseh bányászok felrobbantották a várfalat, könnyedén foglalták el a várat. A Móré által összelopott kincsek túlnyomó része a török segéds csapatok kezére került. A város is ekkor sínylette meg először a törököket, akik az egész környéket feldúlták, a lakosságot rabláncra fűzve elhurcolták. A helyi ferences kolostort is feldúlták, kirabolták. A kolostor ostroma során veszítette életét Vásárelyi András is, első név szerint ismert költőink egyike. Jellemző, hogy bár az 1960-as OMF-jegyzéken védettnek nyilvánítottként szerepelnek a kolostor maradványai, mégis erre bővítették tovább a temetőt 1965-ben.¹⁵

A város középkori virágzásnak indulását a törökkor beköszönte szakította félbe. 1543-ban, miután Pécs, Simontornya, Ozora, Fehérvár elesett, Palota is végvár lett. 1552-ben Veszprém is török kézre került, így környéken kis magyar sziget maradt a vár. Pontosán emiatt lett a legfontosabb szerepe a hírszerzés, hiszen mindig elsőként szerezhettek tudomást a török csapatok mozgásáról. A török gyűrü szorosságát jelzi, hogy a jelenleg Várpalota részét képező Inota egy malma a töröknek, másik malma a magyaroknak adózott, illetve 1566-ban élte meg a legnagyobb – Zrínyi által a Szigeti veszedelemben is megörökített – ostromát a vár, amikor Arszlán budai pasa határozta el, hogy beveszi Palotát. Nyolc-tízezer fővel, 4 nagyágyúval és négy skorpióágyúval kezdte meg az ostromot. A várat azonban az a Thuri György védte 500 rosszul fizetett katonával, aki a kor leghíresebb törökverő bajnoka volt. A sikertelen ostrom miatt Arszlán budai pasát Szulejmán szultán lefejeztette. Ezután a vár sokszor cserélt gazdát a török kiűzéséig. A végvári harcok idejében a település lakói fölmenekültek a Bakonyba, és csak az 1687-ben, mikor végleg magyar kézre került a vár, akkor kezdett visszaszivárogni a lakosság. Az első lakosok a várórségből kerültek ki. Az akkori földesúr, Zichy István nevéhez fűződik az elnéptelenedett környék vissza- illetve újratelepítése. A betelepített nemzetiségek között Palota valóságos magyar sziget volt.¹⁶ Az 1700-as évekig 188 ház épült Palotán. A város következő viszontagságait a Rákóczi-szabadságharcban élte át. Kétszer is ostromolták a várat, 1704 májusában és 1707 júliusában. A várat ugyan nem sikerült elfoglalni a császári csapatoknak, de mindkétszer bosszúból „a mezővárost felgyújtván tőből kiégették”¹⁷.

A vár hadi jelentősége 1711 után megszűnt. A vár és a város összefonódó történelmében most már végleg ez utóbbira kerül a hangsúly. A város benépesülését segítette, hogy a lakói nem voltak jobbágyok, hiszen egyben, évi átalányösszeggel váltották meg a jobbágyszolgáltatásokat. A város urai, a Zichyek és a lakosság között szinte évente születtek meg az egyezségek, amelyben szabályozták a két fél viszonyát. A friss szellemiségű telepések és a várórség leszármazottai, a betelepült, elszegényedett nemesek nem hagyták, hogy jobbágyként kezeljék őket, míg a Zichy grófok vonakodtak ezt elismerni. A mezőváros lakóiban tehát erős volt a polgári öntudat. A XVIII. század első felében épült meg a Korona Szálló (Faller Jenő szerint 1732-ben, a kapu fölé a kései utódok 1767-et véstek), az 1700-as években már áll az urasági sörház a Fürdőkúttól keletre. A lakosság számának gyors növekedése miatt a várostól délre lévő Sárrét lecsapolása is szükségessé vált, hogy új földeket szerezzenek. A lecsapolás érdekében Inota és Palota között a két település lakói közösen ástak egy kanálist, amely azonban véres verekedésekbe torkolló határvitákat okozott.

¹⁵Pacsuné Fodor Sára: Várpalota helytörténeti kézikönyve. Várpalota, 1992. p. 26.

¹⁶Pacsuné Fodor Sára tartalmilag idézi Balogh Pál Népfajok Magyarországon című művét Pacsuné Fodor Sára : Várpalota helytörténeti kézikönyve. Várpalota, 1992. p. 34.

¹⁷Thaly Kálmánt idézi Pacsuné Fodor Sára : Várpalota helytörténeti kézikönyve. Várpalota, 1992. p. 35.

1773-74-ben még két csatornát ástak Palotán, a fürdőkúti és a csákányhídi csatornákat.¹⁸

A Sárrét lecsapolásában a kezdeményezés érdeme a palotaiaké, a megvalósítás azonban már nagy közös összefogás eredménye. Fejér és Veszprém megye 1763-ban megbízta Böhm Ferenc vízépítő mérnököt, hogy készítse el a Sárrét szabályozásának tervét. Ez a terv lett az alapja a Sárrét és a Sárvíz későbbi rendezésének, amelynek első lépéseként a palotai határt érintő szakaszt rendezték az 1770-es évek elején. A lecsapolás eredményeként Palota határában 1098 katasztrális holddal növekedett a mezőgazdaságilag hasznosítható föld.¹⁹

A XVIII. század végére kialakult az 1900-as évek első feléből ismert városkép, amelynek jellegzetes pontja lett az 1722-27 között épült Zichy kastély és a három templom. Egy 1805-ben készült térkép szerint Palota beépített területe, az utcák és a terek fekvése lényegében ugyanolyan volt, mint a felszabadulás idején. Az Alsóvárost és a Felsővárost már akkor is így hívták, a Fürdőkút, Kikeri-tó, Kopasz-Hallgató, Szép-hegy, Józan-hegy stb. elnevezés is használatos volt.²⁰

Várpalota a XIX. századtól a II. világháború végéig

Várpalota lakosainak száma 1700-tól 1836-ig pár százról 6000 főre szaporodott.

Nézzük az adatsorokat, amelyekből kitűnik a gyors szaporodás:

1698-ban 61 házban 67 család lakik, plusz 9 libertinus,

1715-ben már 125 családot találunk, amelyből 115 saját házában lakik,

1746-ban 409 adózó család van Palotán, a házak száma 307,

1785-ben 675 adózó család lakik a településen, a házak száma 637,

1828-ban 927 család adózott, a házak száma 722,

1836-ban a város lélekszáma 6431.

Ezután a csúcspont után a népességnövekedés folyamatos csökkenésbe csapott át. Palota lakossága

1836 és 1890 között 1270 fővel csökkent.²¹

Palota 1858-tól városi rangra emelkedett, 1861-1870 között járási székhely. Gyakorlatilag sosem töltötte be a járási székhely funkciót. 1867-ben a felső városháza (ma Megyeháznak nevezik) üresen áll, és nem sikerült a járási szolgabíró az ideköltözésre bírni. A város hanyatlásának egy momentum, hogy 1905-ben ismét csak nagyközség lesz Várpalota.

A XIX. században két uraság is Palotán székel: a felsőuradalom ura a Kastélydombon álló Zichy-kastélyban, a másik, az alsóuradalom gazdája pedig a főtéren álló várban.

1860-ban leégett a kastély, a mellette álló római katolikus templommal együtt. A kastélyt Waldstein János építteti újjá 1863-ban.²² Waldstein nevéhez fűződik továbbá az ispotály (községi kórház) felállítása, második felesége, Kálnoky Adél pedig megalapítja a Zárdaiskolát. Az ispotály létrehozásának a közvetlen oka, hogy a városban vérhas járvány tört ki 1861-ben, és ekkor a Waldstein család az Árpád utcában ispotályt rendezett be. A kórházi funkciót a II. világháború végéig betöltötte, az épület a mai napig áll.

¹⁸Szj Rezső: Várpalota. Budapest: Gondolat, 1960. p. 162.

¹⁹Könczöl Imre: Várpalota rövid története.

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenelel/helytort/konczol/html/konczol3.htm>

²⁰A térképet közli Szj Rezső: Várpalota. Budapest: Gondolat, 1960. p. 152.

²¹Szj Rezső: Várpalota. Budapest: Gondolat, 1960. p. 184-185.

²²A kastély jelenlegi állapotáról kép és az egyes emeleteinek alaprajzai a

<http://www.trianonmuzeum.hu/htm/muzeumrol.htm> címen láthatóak

A városban Bright angol utazó is járt. 1818-ban megjelent könyvében azt írja, hogy a várárokbán hallotta csörögni a rabok láncait, a vár melletti kis emelkedésen pedig ott állt egy akasztófa.²³ Ez utóbbi valószínűleg a Zichyek pallosját volt hivatott jelképezni.

Várpalota mai arcát jócskán meghatározta, hogy az 1870-es évek végén megindult a szénbányászat. Ekkor még ugyan nem sok embernek adott munkát, ám a XX. század második felében ennek következtében kezdik el majd itt építeni a „szocialista várost”.

A város nem úszta meg a II. világháborút pusztulás nélkül. A frontvonal sokáig Várpalota környékén maradt, hiszen Pétfürdő hadiüzemét elkeseredetten védték a németek. A Margit-vonal mögött a fővédővonal peremvonalától átlagosan 25 km mélységben húzódó harmadik védővonal, az Olga-vonal itt húzódott (Az Olga-vonal főbb támpontjai: Balatonfüzfő - Péti-hegy - Peremarton - Pétfürdő - Várpalota - Csór - Iszkaszentgyörgy - Moha - Sárkeresztes - Borbála-major - Borbálapuszt - Zámoly - Forna-puszt - Csákvár - Bodmér – Szár.)

Várpalotát több súlyos bombatámadás is éri, egész utcasorok tűntek el. A város főterén álló Erzsébet Szálló is bombatalálatot kapott az ott elszállásolt sebesült németek halálát okozva ezzel. A harcok csak 1945. március 21-én ültek el a városban végleg. Szijsz Rezső szerint a város lakosságának kb. 1/10-e veszett oda (800 fő), a házaknak a 70%-a sérült meg súlyosan, vagy pusztult el. Elpusztult a községháza az irattárral együtt, a plébánia épülete, az Erzsébet szálló, a Korona szálló, a Farkas-féle gyógyszertár, a Takarékpénztár, a szegényház, súlyosan megsérült a Zichy-kastély és a Thuri-vár, a zsinagóga, a három keresztény felekezet temploma, és rengeteg műemlék jellegű lakóépület.²⁴

A „szocialista várossá” alakítás évtizedei

A várpalotai lakosság, mint mindenütt az országban, hihetetlen energiával kezdte újra az életet, nekiláttak a romok eltakarításának, illetve a lakóházak újjáépítésének. Mire a „fordulat éve”, 1948 érkezett, sok házat újjá is építettek, de ez a lakosság számára még mindig kevés volt. Az új lakóházak építése először a Rákosi (ma: Rákóczi)-telepen indult, ahol 1949-ig elkészült 122 kertes bányászház, egy iskola és egy napköziotthon.²⁵ A szocialista iparosítás az itteni szénbányászatra építve elhatározta, hogy létrehoz a várpalotai medencében egy iparközpontot. Ennek az eredménye, hogy 1951. szeptember 21-én megjelent a belügyminiszter rendelete, miszerint „*Várpalota, Inota, Pét - egy város*”²⁶.

A XVIII. századtól tehát folyamatosan települ újra Várpalota. A fejlődése meghatározta a házainak minőségét is. A visszatelepedők a Bakony faanyagát, köveit illetve a Sárrét nádját fölhasználva építették meg az egyszerű viskóikat. Később, főleg a XIX. században megépültek a módosabb polgárházak is a bakonyi oszlopos-tornácos építészeti kivitelezésnek megfelelően. A XIX. század második felében a megkezdődő szénbányászattal együtt elkezdődött a bányászházak megépülése is.

²³Szijsz Rezső: Várpalota. Budapest: Gondolat, 1960. p. 172. Könczöl Imre szerint a Zichyek vérhatalmát jelképező akasztófa a várostól keletre, az Akasztóhegynak nevezett dombon állt. Könczöl Imre: Várpalota rövid története. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenelel/helytort/konczol/html/konczol3.htm>

²⁴Szijsz Rezső: Várpalota. Budapest: Gondolat, 1960. A város újjáépítése fejezet. p. 324-349.

²⁵Könczöl Imre: Várpalota rövid története. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenelel/helytort/konczol/html/konczol3.htm>

²⁶Uo.

Mikor a II. világháború kitört, lényegében ez a háromfajta háztípus létezett Várpalotán.²⁷ A háború szörnyű pusztítást okozott a városban (l. följebb), de ennél is többet okozott az elkövetkező 45 év, amikor a szocialista város építése érdekében rengeteg műemléket, vagy műemlék jellegű épületet bontottak le, és építettek fölébe jellegtelen külsejű tömbházakat. Ez utóbbi dicstelen tette eklatáns példa a régi Megyeház utca, ma Jókai utca környékén álló, Pacsuné által viszonylag egységes városrésznek nevezett terület panelrengeteggel történő beépítése. Ezen a területen áll ma a klasszicista jellegű parasztházból kialakított Tájház²⁸, a közelben a parasztkorok jellegű Ispóty épülete, amelyek az itt álló mezővárosi jellegű épületek „utolsó mohikánja”.

A városrendezési tervet Korompay György és munkatársai készítették el. Hirtelen gyorsasággal építették föl a belváros képét ma is meghatározó épületeket: tanácsháza, pártház, rendőrség és tűzoltóság épülete, posta, 50 szobás szálloda, rendelőintézet. Továbbá építettek még a városban bölcsődét, óvodákat, iskolákat, sportpályákat, élelmiszerüzleteket más üzletekkel együtt, kenyérgyárat, fejlesztették a vízvezeték- és csatornahálózatot, parkosítás és zöldövezet létrehozása szintén megtörtént.²⁹ Az OT 1953-ban közel tízmilliárd forintos ipari beruházási összesség majdnem egyharmadát szánta a szocialista városok és nagylétesítményeik fejlesztésére: Sztálin Vasműre és a városépítésre 1552 millió forint, Komlóra 500 millió forint (ebből 200 millió a városépítésre), Kazincbarcikára (borsodi kooperáció) 789 millió forint (ebből 81,6 millió a városépítésre), Várpalotára 276 millió forint (ebből 65,3 millió a városépítésre), Ajkára 110,6 millió forint (ebből 10,6 millió a kommunális építkezésekre).³⁰

Az építkezés minősége azonban kétes színvonalú volt. A mesterségesen felduzzasztott létszámú városban szükséges lett a lakásépítés, aminek következtében az 1950-es években a 8-as út mellett a régi strand környékén esztétikailag csúnya 64 lakásos lakóházak épültek. Köztörvényes és politikai rabokkal építették meg a mostani Faller Jenő Szakképző Iskola épületét, a „November 7.” Erőművet, lakóházakat a Tési-dombon, hogy csak a legjelentősebbeket említsük.³¹ Odaveszett a „múltat végképp eltörölni” szemléletmód miatt rengeteg műemlék jellegű vagy műemlék épület, köztük az 1835-ben épült Római Katolikus Tanoda 1975-ben, Bán Aladárnak, a finnugor néprajzkutatás híres alakjának a szülőháza, a középkori ferences-rendi kolostor maradványai, sok polgárház, egész egységes jellegű városrészeket bontottak el, hogy felépíthessék helyére a panelszörnyetegeket.³²

Jelenleg a város három egységre tagolódik, miután Pétfürdő a közelmúltban levált. Maga Várpalota, Inota falu, és a Készenléti-ltp. az alumíniumkohó és a ma már nem üzemelő hőerőmű tözsomszédságában. Nemcsak területileg, hanem hagyományaiban és arculatában is eltérő városrészek ezek. Míg a belváros maga neobarokk, neoklasszicista vonásokkal rendelkező szocreál épületekből áll, körülötte találhatóak az előbb említett 40-es, 50-es években épült 2-3 emeletes téglaházak a Tési-dombon és a 8-as főút mentén, illetve a 70-es, 80-as években épített panellakótelepek négy- hat- és tízeemeletes házai a Tési domb tetején, a Felsőinkám városrészben,

²⁷Szűz Rezső: Várpalota. Budapest: Gondolat, 1960. p. 328-330.

²⁸Képek a neten a Tájházról:

http://bkb.wplanet.hu/palotanet/php/palota.php?ptip=Látnivalók&pgroup=pal_látnivalók&pid=14

²⁹Könczöl Imre: Várpalota rövid története.

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenelel/helytort/konczol/html/konczol3.htm>

³⁰Germuska Pál: A szocialista iparosítás Magyarországon 1947–1953 között

<http://www.rev.hu/html/hu/kiadvanyok/evkonyv01/germuska.html>

³¹Könczöl Imre: Várpalota rövid története.

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenelel/helytort/konczol/html/konczol3.htm>

³²Szűz Rezső: Várpalota. Budapest: Gondolat, 1960. A város újjáépítése fejezet. p. 324-349.

illetve az Ady-lakótelepen. Maradtak persze parasztházak is, keveredve a hatvanas évektől „divattá” vált sátoztetős jellegtelen és uniformizálódott családi házakkal főleg az Alsó- és Felsővárosban. A Kismezőn, vagy ahogy még itt hívják a „Parasztnegyedben” is inkább ez a sablonos sátoztetős ház kezdett eluralkodni, teljesen megszüntetve a régi Palota városképét. Egyetlen eltérést lehet tapasztalni a „szocialista városokhoz” képest, Várpalota mai utcái a régi utcák vonalvezetését megőrizték. Ezáltal a város utcái kevésbé tűnnek mesterkéltnak, ennyi maradt még a mezővárosi örökségből.

Inota megmaradt falusias településrésznek, a falu központjában épült kultúrház hivatott hirdetni a „tőke alól felszabadult világ” szocreál építészetének győzelmét.

A Készenléti-lakótelepet a környezetszennyezéssel szembeni megvédésére (két ipari mocskot öklendező gyár is a közvetlen közelében áll) ligetes-fás környezetbe burkolták, így a por- zaj- és egyéb szennyeződések valamelyest csillapították. A háromszintes téglaházak egy része laza talajra épült, ezért több házon óriási repedések keletkeztek, előrevetítve közeledő végüket.

A város „Rózsadombjaként” emlegetett Loncsos egykor szőlőhegy volt, ma egymás után sorakoznak itt az egy-, két- vagy akár többszintes villák, hatalmas családi házak.

Várpalota ma is az 1951-es várossá válását nyögi. Ránézésre látszik, hogy a településszerkezete nem természetes, hiszen lerí a térképről, hogy a Készenléti-lakóteleppel együtt összesen négy különálló településből álló város kb. 3-4 km szélessé és kb. 25 km hosszúvá vált. (1997. október 1-től Pétfürdő levált, így utána földrajzilag már csak három településrész különül el, amelyek közül azonban Inota falut is és a Készenléti-lakótelepet is az inotai részönkormányzat képviseli)

A tervek, miszerint egybe kell építeni a három településrészt – Várpalotát, Pétfürdőt és Inotát – elsősorban földrajzi okok miatt nem tudták kivitelezni. A felduzzasztott nehézipar a rendszerváltás után nem bizonyult életképesnek, megszűnt a szénbánya, bezárt a hőerőmű, a megmaradt alumíniumkohó pedig egyedül nem képes fellendülést hozni a városban, mellesleg hosszú távon a kohó sorsa is bizonytalan.

A nehézipar ésszerűtlen gyors fejlesztése - a vas és acél országának jelszava alatt - az ún. „szocialista városok” gyors kialakítása azt vonta maga után, hogy ebben a trendben hiányoztak a korábbi klasszikus városfejlődés ismérvei. Összességében Várpalotára is igaz, amit Pölöskei Ferenc

megállapít a „szocialista városokról”, hogy „elmaradtak a szükséges középítkezések, a kulturális oktatási intézmények, nem léteztek a civil társadalom eleven egyesületei, körei. Nem léteztek a társadalom olyan organikus intézményei, mint például a szakszerű közigazgatás, vagy a különböző szintű bíróságok, igazságszolgáltató intézmények. A bányák nyitása, a gyárak építése és a hozzájuk összerakott lakóháztömbök, a távfűtési rendszereikkel ugyanis önmagukban véve nem felelnek meg a szerves városfejlesztés feltételeinek. Vagyis a városképző tényezők egy része, így a hagyomány, az emberi közösségek léte, belső összetartó ereje hiányzik, [mert] idő, illetve történelmi távlat is kell ezek kialakításához. Mindezek hiányában pedig gyengébb az egyébként nagy lélekszámú városi települések tűrőképessége, nehezebben viselik el a rászakadt válságokat, csökken a nehézségek túlélésének képessége”.³³

Befejezés – rövid apológia Várpalota város települési értékeinek védelmében

A társadalmi-gazdasági változások miatt, az erkölcsi avulás, de főleg filozófiai-spirituális lényegű változások esetében a történelem folyamán mindig átalakította az ember, a szimbólumok között élő ember az épített környezetét, és a természeti környezetét sem hagyta érintetlenül. A modern kor radikálisan megváltoztatta az – elsősorban a nyugati – ember gondolkodását, elszakadt a múltjától, radikálisan másként viszonyult a természethez, a környezetéhez. Ma már úgy tűnik, belátjuk, hogy ez a gyökértelenség sem vezet jó megoldáshoz, újból a gyökereink felé fordulunk. Ez a törekvés az építészetben úgy kell hogy megjelenjék, hogy helyi szinten kell eldöntenünk azt, hogy a meglévő épített és táji-természeti környezet mely részeit kívánjuk megőrizni. A megőrzés csak úgy lesz hatékony, ha a helyi közösséget bevonjuk ebbe a folyamatba, ha maga a közösség is indokoltnak érzi a védelmet az egyes műemlékek, városképek, a településkörnyezetek esetében, és megéri azt, hogy „a védelem nem csak történeti szempontból fontos, hanem azért is, mert a meglévő települési környezet az identitástudatot erősíti, a településre jellemző egyéni és társadalmi létformákat őriz, az emberbe mélyen bevésődő „ittthon vagyok” tudat³⁴ természetes közegét jelenti.”³⁵

A települési értékek bemutatására alapozott idegenforgalomnak köszönhetően számos formában jelentkező jövedelmek aláhúzzák a történeti településrészek megőrzését a gazdaságosság oldaláról is. A múlt legnyilvánvalóbb emlékeinek – várak, kastélyok, műemlékek, terek, történeti parkok – megbecsülésén túlmenően cél a történeti, kulturális és természeti értékeket hordozó mezővárosi épített és táji környezet komplex megóvása. Védni indokolt egyes építményeket (műemlékeket, helyi építészeti emlékeket, népi műemlékeket) és kapcsolódó környezetüket. Várpalotán ma sincsenek maradéktalanul számba véve a múltból itt maradt emlékek. Sajnos a mesterségesen felduzzasztott lélekszámú városban nem alakult ki erős kötődés a város múltjához, mivel sokan gyökértelenek lévén nem kaptak indítást ehhez a családtól, máshonnet pedig nem nagyon táplálkozhatott egy egészséges lokálpatrióta szellemiség. A jelenlegi polgármester a rendszerváltás óta polgármester, ezért elkeserítően súlyos szavak a Presztizs című magazinban vele készült interjúban leközöltek: „Leszkovszki Tibor biztos abban, hogy Várpalota és kistérsége - a két megyeszékhely között - soha nem lesz a turizmus fellegvára.”³⁶

³³Elhangzott 1997. április 6-án, a Sulyok Dezső tiszteletére rendezett tudományos konferencián, Pápán.

³⁴A várpalotai kistérségnek ez a szlogenje is: *Itthon vagyunk*. Remélhetőleg nem csak jelszó marad, hanem tudatos törekvés ennek az érzésnek a kialakítására.

³⁵Somfai Attila: Kisalföldi és alföldi mezővárosok különbözősége és a helyi értékek védelme. http://www.sze.hu/ep/arc/irod/SA2002_KisalfAlfkisvaros+SUMMARY.pdf továbbá I. Mező Tamás: Műemlékvédelem című jegyzetének <http://www.eptort.bme.hu/doc/mueml/varosca.doc> URL címen található fejezetét.

³⁶Kalo: Olyan kalappal köszönünk, amilyenünk van. Presztizs. 2004/8. <http://www.presztizs.com/index.php?kod=100>

Fontos városfejlesztési megjegyzés Várpalota esetében is, hogy legyenek védendők a település morfológiai értékei: településszerkezeti adottságok, térarányok, beépítési módok, a jellegzetes utca- és térrészletek: városképi ill. településtörténeti szempontból értékes rétegezett együttesek, épületcsoportok. Várpalota minden pusztítás ellenére őrzi a mezővárosi jellegű utcavezetést, még ha a házakat teljesen sablonosra „cserélték” is.

A települési értékek védelme a befogadó táji természeti környezet védelme nélkül nem lehet teljes. Várpalota város körül a XVIII. század eleje óta folyamatosan tüntették el az erdőt az itteni lakók. Felhasználták az építkezéshez, tüzelésre, sőt ezzel kereskedtek „feketén” más településeken. A XX. században a környezetszennyezés és a lőtér területén a hadsereg tett komoly károkat a környező természetben. E rablógazdálkodás és felelőtlen környezethasználat végeredménye, hogy jelenleg a város környéke kopasz, a Bakony erdeje jóval visszább húzódott a XVIII. század előttiéhez képest. Hiszen tudjuk, hogy az 1533-as ostrom idején még a várig leért a sűrű erdő.³⁷

Hogy mi hát a feladat? A lakosságban tudatosítani kell a városuk értékeit, és azt hogy az értékek gazdái elsősorban ők maguk. A hagyományok megteremtődéséhez, az igazi városi-polgári szellem kialakulásához idő kell, és szemléletváltás. Az állami támogatási rendszerek mellett elsősorban települési szintű programokat kell teremteni, hogy a helyi szereplők is aktívan rész vehessenek a megóvás, felújítás, továbbfejlesztés, felvirágoztatás feladataiban.³⁸

Felhasznált irodalom

1. **Faller Jenő:** *Adatok Várpalota történetéhez.* Veszprém : Egyházmegyei Ny., 1936.
2. **Csánki Dezső:** *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* [CD-ROM]. - Budapest : Arcanum Adatbázis, 2002.
3. **Germuska Pál:** *A szocialista iparosítás Magyarországon 1947–1953 között*
<http://www.rev.hu/html/hu/kiadvanyok/evkonyv01/germuska.html>
4. **Kalo:** *Olyan kalappal köszönünk, amilyenünk van.* Presztizs. 2004/8.
<http://www.presztizs.com/index.php?kod=100>
5. **Kiss Gábor:** *Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon.* Budapest: Panoráma, 1984.
6. **Kleineisel János:** *Házak, városok, társadalmak.* Budapest : Gondolat, 1981.
7. **Könczöl Imre:** *Várpalota rövid története.* Várpalota: KGYVK, 1988.
<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenel/helytort/konczol/html/konczol3.htm>
8. **Mező Tamás:** *Műemlékvédelem.* <http://www.eptort.bme.hu/>
9. **Pacsuné Fodor Sára:** *Várpalota helytörténeti kézikönyve.* Várpalota, 1992.
10. **Somfai Attila:** *Kisalföldi és alföldi mezővárosok különbözősége és a helyi értékek védelme.*
http://www.sze.hu/ep/arc/irod/SA2002_KisalfAlfkisvaros+SUMMARY.pdf
11. **Szűj Rezső:** *Várpalota.* Budapest: Gondolat, 1960.
12. **Veszprém megyei közutak története. (szerk. Ikits Tamás)** Veszprém: Veszprémi Közúti Igazgatóság, 1990.

Megjegyzés 1.:

A felhasznált légifotó forrása: http://www.civertan.hu/legifoto/legifoto.php?page_level=0

További gyönyörű képeket lehet innét letölteni nemcsak Várpalotáról, hanem sok magyar városról

³⁷ Szűj Rezső: Várpalota. Budapest: Gondolat, 1960. p. 58.

³⁸ Somfai Attila: Kisalföldi és alföldi mezővárosok különbözősége és a helyi értékek védelme.
http://www.sze.hu/ep/arc/irod/SA2002_KisalfAlfkisvaros+SUMMARY.pdf

is.

Megjegyzés 2.:

Várpalota történetét is felvitték CD-re, e CD anyagát is meg lehet találni Interneten a már fentebb is említett URL-en:

http://bkb.wplanet.hu/palotanet/php/palota.php?pid=1&pgroup=pal_varostortenet&ptip=Várostörténet

Ez a várostörténet kezdőoldala, de további szempontból is feldolgozza Várpalota történetét:

[Gazdaságtörténet](#)

[Gazdaságtörténet](#)

[Gazdaságtörténet](#)

Hátránya, hogy ismeretterjesztő szintű, és nem jelöl meg forrásokat.